

*Gražina Miniotaitė**

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademija

Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacijos tendencijos

Straipsnyje mėginama pažvelgti į Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politiką (USP) per europeizacijos koncepcijos prizmę. Siejant europeizaciją su lojalumu ES normoms bei europinės tapatybės konstravimu, nagrinėjama ES įtaka Baltijos valstybių USP, joms siekiant narystės ir tapus ES narėmis. Kelyje į ES Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacija iš esmės vyko viena kryptimi – iš viršaus į apačią (iš centro į tautines valstybes); tai buvo veikiau pragmatinis, o ne vertybinis Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos bei BUSP tikslų suartėjimas. Kita vertus, šiuo laikotarpiu išryškėjo ir nacionalinė europeizacijos projekcija - Europos Sąjungos reikalavimai panaudojami kaip apsauginis skydas, pateisinant nepopuliarius ir vidaus, ir užsienio politikos sprendimus. Baltijos valstybėms tapus ES narėmis, pragmatinė ES interpretacija išlieka, tačiau sustiprėja valstybių pastangos daryti poveikį ES bendrai užsienio ir saugumo politikai, perkeltiant nacionalinius interesus į ES lygį. Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikoje tarsi iškreiptame veidrodyje atsispindi ES BUSP nenuoseklumas, susijęs su ES kaip specifinio politinio objekto neapibrėžtumu. Tam tikra prasme Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politika yra nuoseklesnė negu Europos Sąjungos. ES kaimynystės ir Rytų partnerystės politikoje jos pabrėžia ne pragmatinį, o normatyvinį aspektą, ragindamos rimtai traktuoti Europos vertybinius pagrindus.

Įvadas

Baltijos valstybės priklauso gana specifiniam Baltijos Šiaurės regionui, kurio pagrindinė geopolitinė dominantė ilgą laiką buvo Rusija (Sovietų Sąjunga). Suvaidinusios Sovietų Sąjungos žlugimo katalizatoriaus vaidmenį, o po to sėkmingai įveikusios pagrindinius demokratinės valstybės atkūrimo etapus ir pasukusios integracijos į Vakarų saugumo bendruomenę keliu, jos savo pastarųjų metų istorijoje įkūnija esmines posovietinės Europos politinės transformacijos tendencijas. Po nepriklausomybės atkūrimo Baltijos valstybės pirmuosius žingsnius santykiuose su ES ir NATO žengė 1990–1991 metais¹. 2004 metais jos tapo ES ir NATO narėmis. Pirmoji jų „grįžimo į Europą“ stadija buvo baigta. Kaip rašė žurnalas *The Economist*: „nuo 1989 metų iš visų stulbinančių, Europos žemėlapi pakeitusių transformacijų, Baltijos valstybių perėjimas nuo

* Prof. dr. Gražina Miniotaitė – Lietuvos karo akademijos Politikos mokslų katedros profesorė. Adresas korespondencijai: Šilo g. 5a, 10322 Vilnius, tel. (8 5) 210 3569, el. paštas: grazina.m@gmail.com

¹ ES–Baltijos valstybių santykiai neprasidėjo tuščioje vietoje. Šaltojo karo metais buvo nemažai neformalių kontaktų tarp ES institucijų ir neoficialių Baltijos valstybių atstovų (daugiausiai tai buvo emigrantai, palikę savo šalis prieš II pasaulinį karą arba po jo). Žr. Lasas A., „Guilt, Sympathy, and Cooperation: EU–Baltic Relations in the Early 1990s“, *East European Politics and Societies* 22 (2), p. 347–372.

sovietinės priklausomybės prie narystės svarbiausiuose Vakarų klubuose yra pati nuostabiausia².

Paprastai analizuojant pokyčius pokomunistinėse valstybėse tiriama jų trilypė transformacija, t.y. valstybingumo įtvirtinimas, dažniausiai siejamas su tautinės valstybės kūrimu, demokratizavimas bei rinkos ekonomikos vystymas³. Aiškinantis naujausias pokomunistinių valstybių kaitos tendencijas, vis daugiau dėmesio skiriama ketvirtajam analizės matmeniui – jų santykiams su tarptautinėmis organizacijomis, apibrėžiamam kaip „naujų arba atkūrusių nepriklausomybę valstybių integravimasis į tarptautinę sistemą, kuriai būdinga tarpusavio priklausomybė“⁴. Analizuojant tokių organizacijų kaip Pasaulio bankas, Tarptautinis valiutos fondas, NATO, ES ir kitų vaidmenį, ieškoma atsakymo į klausimą – kokią įtaką tarptautiniai veikėjai daro valstybių vidaus ir užsienio politikai ir kur yra šio poveikio ribos?⁵ Šio straipsnio dėmesio centre – ES įtaka Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikai, traktuojamai kaip valstybės tarptautinės tapatybės konstravimo priemonė⁶. Taip pat jame mėginama atsakyti į klausimą ar, savo ruožtu, Baltijos valstybės daro įtaką ES bendrai užsienio ir saugumo politikai. Nagrinėjant šiuos klausimus, straipsnyje bus mėginama pažvelgti į Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politiką per jų europeizacijos proceso prizmę. Straipsnį sudaro trys dalys. Pirmoje dalyje nagrinėjama europeizacijos ir užsienio bei saugumo politikos santykis, antroje – ES įtaka Baltijos valstybių užsienio politikai iki narystės šioje organizacijoje, trečioje – tapus ES narėmis. Nepaisant Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos panašumų, mėginama jas nagrinėti kaip atskirus tarptautinės politikos veikėjus (*actors*) nors kai kuriais atvejais jos veikia kaip vieningas politinis veikėjas – Baltijos valstybės.

1. Baltijos valstybės ir europeizacija

Baltijos valstybių politiniame diskurse po nepriklausomybės atkūrimo iš pat pradžių išryškėjo dvi pagrindinės valstybės kūrimo sampratos: restauracinė ir integracinė. Pirmoji valstybingumą sieja su prieškarinės tautinės valstybės pagrindinių vertybinių ir geopolitinių nuostatų rekonstrukcija, antroji orientuojasi į kosmopolitinę integruotą Europą, į tapimą „normalia“ vakarietiška valstybe. Šis dvilypumas Baltijos valstybių užsienio politikoje reiškiasi kaip įtampa tarp tautinės valstybės tapatybės konstravimo ir integracinių užsienio politikos praktikų⁷. Tautinės valstybės tapatybė reikalauja *atskirties (exclusion)*,

² “The Balts and the European Union”, *The Economist* (print edition, 12 December 2002), http://www.economist.com/agenda/displayStory.cfm?Story_id=1490390, 20 01 2011

³Offe C., „Designing Institutions in East European Transitions“ in Goodin R. E., ed., *The Theory of the Institutional Design*, Cambridge: Cambridge University Press, 1998, p. 199–226.

⁴ Orenstein M., Bloom S., *Transnational Actors in Central and East European Transition*, Pittsburg, PA: University of Pittsburg Press, 2008, p. 2–3.

⁵ Ten pat, p. 3.

⁶ Campbell D., *Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, Manchester: Manchester University Press, 1992.

⁷ Miniotaite G., “The Baltic States: In Search of Security and Identity” in Krupnick Ch., ed., *Almost NATO: Partners and Players in Central and Eastern European Security*, Lanham, Md.: Rowman & Littlefield, 2003, p. 261–296.

arba suvereniteto, politikos, o pagrindinis užsienio politikos tikslas – „grįžimas į Europą“ arba į Vakarų saugumo bendruomenę – *įtraukties (inclusion)*, arba integracijos, politikos, siejamos su šalių normatyvine europeizacija. Remiantis Douglas'u Brommessonu, normatyvinė europeizacija yra apibrėžiama kaip hierarchinis Europos centro normų plėtros procesas, kurio metu valstybės kandidatės ir narės įgyja išipareigojimus centrui bei pakinta jų normatyvinis išėjties taškas Formuojasi europinė tapatybė, kuriai būdingas valstybės lojalumas europinėms normoms bei išipareigojimas jas ginti nuo išorinio poveikio⁸. Kita vertus, europeizacija – tai ne tik iš viršaus (iš centro) nustatytų normų įgyvendinimas, bet ir procesas, kurio metu valstybės narės naudoja ES kaip įrankį perkelti nacionaliniams interesams į europinį lygį⁹. Paprastai iš viršaus duotų normų įgyvendinimas siejamas su nedidelėmis naujomis valstybėmis, o instrumentinis ES traktavimas – su didžiosiomis įtakingomis valstybėmis. Viršaus ir apačios, t.y. centro normų ir valstybės narės interesų suderinimo priemonės vaidmenį atlieka ES bendra užsienio ir saugumo politika (BUSP). ES valstybių narių ir BUSP santykiuose viršus ir apačia susilieja – tai procesas, priklausantis ir nuo Briuselio direktyvų, ir nuo valstybės narės užsienio politikos vizijų ir tikslų (1 lentelė).

1 lentelė. Europeizacija ir nacionalinė užsienio ir saugumo politika

	Europeizacija	Nacionalinė užsienio ir saugumo politika
I.	Europos Sąjungos projekcija (iš viršaus) Adaptacija ir politikos suartėjimas Valstybės narės prisiderinimas prie ES narystės reikalavimų	Didėjanti politinė centro įtaka Bendrų tikslų priėmimas Bendros politikos viršenybė ES normų ir politikos internalizacija
II.	Nacionalinė projekcija (iš apačios) Nacionalinės valstybės įtaka ir indėlis į BUSP	Valstybė siekia padidinti savo įtaką pasaulyje Valstybė siekia daryti įtaką kitų ES valstybių užsienio politikai Valstybė naudoja ES kaip apsauginį skydą, kad pateisintų nepopuliarius užsienio politikos žingsnius. Perkėlimas nacionalinės užsienio politikos tikslų į ES lygį

Šaltinis: Reuben Wong (2007) ir Fredrick Lee-Ohlsson (2009)¹⁰

⁸ Brommesson D., „Normative Europeanization: the Case of Swedish Policy Reorientation“, *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association* 45 (2), 2010, p. 228.

⁹Wong R., „The Europeanization of Foreign Policy“ in Hill Ch., Smith M., eds., *International Relations and the European Union*, Oxford: Oxford University press, 2005, p. 134–153).

¹⁰ Wong R., „Foreign Policy“ in Graziano P., Vink M. P., eds., *Europeanization: New Research Agendas*, Houndmills: Palgrave Macmillan, 2007, p. 326; Lee-Ohlson F., „Sweden and Development of the European Security and Defence Policy: A Bi-Directional Process of Europeanization“, *Cooperation and Conflict* 44 (2), 2009, p. 126.

Europeizacija užsienio politikoje nėra pasyvus procesas, tai integracijos (adaptacijos) ir nacionalinės diferenciacijos santykis, kitais žodžiais – įtraukties ir atskirties sąveika. Baltijos valstybių santykiuose su Europos Sąjunga galima pastebėti ir įtraukties (*inclusion*) ir atskirties (*exclusion*) tendencijas. Jos gana tiesiogiai susiję su Europos interpretavimo ypatybėmis jų politiniame diskurse. Siekdamos tapti ES narėmis, Baltijos valstybės Europą traktavo kaip tautinių valstybių bendriją, kurių saugumą užtikrina NATO. Kaip pažymi M. Marcusenas ir K. Roscheris, ši Europos įvaizdį paprastai „įdarbina“ tos valstybės, kurios orientuojasi į liberalų tautinę tapatybę. Pastarajam yra būdingas „Mes“ apsiribojimas sava tauta ir valstybe¹¹. Neatsitiktinai Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politika, siekiant narystės ES, buvo orientuota į nacionalinį saugumą, šauktinių kariuomene grindžiamą teritorinę gynybą bei tautinės valstybės tapatybės konstravimą. Tapus ES narėmis, Baltijos valstybių politiniame diskurse vis svaresnis vaidmuo tenka Europos kaip normatyvinės galios sampratai¹². Tai koreguoja jų užsienio politiką, jos siekia tapti normatyvinės galios dalimi. Pamėginsime išplėtoti šią Baltijos valstybių sąveiką su ES interpretacija.

2. Baltijos valstybių užsienio politika kelyje į Europą

Vakarų valstybių atsaku į iš esmės beveik visų posovietinės erdvės valstybių siekimą narystės ES ir NATO buvo bendrų narystės kriterijų paskelbimas, kurie yra žinomi kaip Kopenhagos kriterijai (1993 m.) ir NATO plėtros studija (1995 m.). Kriterijai buvo papildyti jų įgyvendinimo kontrolės ir įvertinimo mechanizmų sukūrimu. Narystės NATO ir ES siekimo procesas tapo Baltijos valstybių kūrimo pagal Vakarų demokratijos modelį procesu, reikalaujančiu esminių politinių ir ekonominių reformų bei pokyčių užsienio bei saugumo ir gynybos politikoje.

Europos Sąjunga ir NATO gali būti apibūdintos kaip konstitutyvios institucijos, kurios pateikdamos valstybės narės charakteristikas ir tikslus vyriausybėms, įneša svarų indėlį apibrėžiant veikėjų (*actors*) tapatybes, vertybes ir interesus. Kaip pažymi Frankas Schimmelfennigas, ES pagrindas yra postnacionalistinė, liberalioji tapatybė, kurios kultūrinis turinys apsiriboja politine kultūra. Atitinkamai ES suteikia narystę toms valstybėms, kurios priima jos liberalias vertybes ir kurios tvirtai laikosi jos liberalių normų, t. y. asmens laisvės, pilietinių laisvių ir politinių teisių¹³. Taigi ES plėtra į rytus yra

¹¹ Marcussen M., Roscher K., „The Social Construction of “Europe”: Life-Cycles of Nation-State Identities in France, Germany and Great Britain“ in Strath B., ed., *Europe and the Other and Europe as the Other*, Bruxelles: PIE Lang, 2000, p. 333–334.

¹² Miniutaitė G., „Europos normatyvinė galia ir Lietuvos užsienio politika“, *Politologija* 43 (3), 2006, p. 3–19.

¹³ Schimmelfennig F., „Liberal identity and Postnationalist Inclusion: The Eastern Enlargement of the European Union“ in Cederman L., *Constructing Europe’s identity: the external dimension*, Boulder London: Lynne Rienner Publishers, 2001, p. 172.

grindžiama sąlygiškumo principu. Panagrinėkime, kokie pokyčiai įvyko Baltijos valstybėse, mėginant atitikti narystės kriterijus? Kaip ES narystės siekimas paveikė jų politinę tapatybę bei užsienio ir saugumo politiką?

Po Rusijos kariuomenės išvedimo 1993–1994 metais¹⁴ vakarietiška Baltijos valstybių užsienio politikos kryptis ėgavo negrižtamą pobūdį. Pagrindiniais užsienio politikos tikslais tampa geri santykiai su kaimynais ir narystė ES ir NATO. Nors ir siekdamas tų pačių tikslų, Baltijos valstybės veikė atskirai, kaip konkurentės pabrėždamos savo geografinį ir istorinį išskirtinumą¹⁵. Tuo metu jų politinė tapatybė ėgauna geografinį apibrėžtumą. Estija savo pagrindine partnere kelyje į ES laiko Suomiją. Jos prezidento ir kitų oficialių pareigūnų kalbose ištvirtina Estijos kaip Šiaurės valstybės tapatybę¹⁶. Lietuvos politikai, po to, kai 1997 metais Lenkija ėgavo valstybės – NATO kandidatės statusą ir tapo pripažinta Lietuvos strategine partnere, apibrėžė Lietuvą kaip Centrinės Europos arba Centrinės Europos Baltijos valstybę. Latvija, įsiterpusi tarp Estijos ir Lietuvos, kur kas labiau negu jos kaimynės siekė glaudesnio Baltijos ir plačiau – Baltijos jūros regiono valstybių bendradarbiavimo¹⁷. Ji save identifiko kaip Šiaurės Baltijos arba Baltijos jūros valstybę. Šis iš pirmo žvilgsnio nuostabą keliantis geografinis Baltijos valstybių susipriešinimas buvo svarbi jų kaip tautinių valstybių, siekiančių „grįžti į Europą“, savivokos dalis.

Kaip pažymi Klausas Ederis, istoriškai Europos erdvė pasidalijo išilgai specifinių socialinių ašių. Tai Šiaurės–Pietų ir Vakarų–Rytų ašys, siejamos su technine bei socialine pažanga ir su atsilikimu. Europos šiaurės vakarai asocijuojasi su pažanga, pietryčiai – su atsilikimu. Ši normatyvinė Europos slinktis į šiaurės vakarus prasidėjo 17 amžiuje kartu su sekuliarizacija ir instituciniu demokratijos idėjų įgyvendinimu. Senąją civilizuotą Pietų Europą pradėjo išstumti naujoji necivilizuota Šiaurė – anglosaksai ir Skandinavijos valstybės. Metaforiškai galima teigti, kad Europos pietūs yra jos siela, šiaurės vakarai – protas¹⁸. Socialinė Europos geografinės erdvės diferenciacija turi ne tik erdvinę, bet ir laiko dimensiją. Šiaurės vakarai yra greitesni, pietryčiai – lėtesni. Šiame kontekste Europos integracija gali būti traktuojama kaip mėginimas neutralizuoti skirtingus senosios Europos greičius bei sinchronizuoti jos raidą erdvėje ir laike. Estija, siedama save su Šiaure, pasirinko racionalų, pragmatinį, greitą kelią į Europą. O Lietuva pasuko į pietus ne tik dėl strateginės partnerystės su

¹⁴ Rusijos kariuomenė iš Lietuvos buvo išvesta 1993 metų rugpjūčio mėnesį, iš Estijos ir Latvijos – metais vėliau.

¹⁵ Užsienio politikoje tai pasireiškė kaip nesutarimai dėl jūros sienos nustatymo tarp Estijos ir Latvijos ir Lietuvos ir Latvijos. Jūros sienos sutartis tarp Lietuvos ir Latvijos buvo pasirašyta tik 1999 metais, tačiau Latvija jos dar nėra ratifikavusi.

¹⁶ Estijos užsienio reikalų ministras Tomas Ilves 1998 metais pareiškė: „Aš matau, kad ne vienerius metus Estija nukentčia nuo nepakankamai gerai apgalvotos kitų Baltijos valstybių politikos. Estija yra pokomunistinė Šiaurės valstybė, o ne Baltijos valstybė“. Cituojama pagal: Ozolina Z., „The Impact of the European Union on Baltic Cooperation“, *COPRI Working Papers* 3, 1999, p. 15.

¹⁷ Pozityvų Latvijos požiūrį į Baltijos valstybių bendradarbiavimą iliustruoja Baltijos vienybės judėjimo įkūrimas 1997 metais.

¹⁸ Eder K., „The Two Faces of Europeanization: Synchronizing a Europe moving at varying speeds“, *Time & Society* 13(1), 2004, p. 101.

Lenkija, bet ir siekdama „grižti į namus“ kaip sena civilizuota Europos valstybė. Latvija yra artimesnė Estijai negu Lietuvai. Ši skirtinga Baltijos valstybių erdvinė savivoka atsispindi jų užsienio ir saugumo politikoje kaip pasirinkimas tarp pragmatizmo ir idealizmo nuostatų.

Šalia geografinės tapatybės formuojasi ir tarptautinė (funkcinė) Baltijos valstybių tapatybė, kuri konstruojama priklausomai nuo to, kaip jos mato savo vaidmenį naujoje jų idėjinės lokalizacijos vietoje – Europoje, arba plačiau – Vakaruose. Tarptautinę tapatybę sudaro kintantis naratyvas, kuriuo yra pagrindžiama valstybės vieta ir vaidmuo tarptautinėje sistemoje.

Tarptautinė tapatybę daugiausia susijusi su Baltijos valstybių požiūriu ir santykiais su visoms bendra kaimyne Rusija, svarbia tarptautinės politikos veikėja. Po nepriklausomybės paskelbimo Baltijos valstybės traktavo save kaip tiltą tarp Rytų (Rusijos) ir Vakarų (Europos), kaip „kontaktų žemė“. Užsienio politikoje tokią tarptautinės tapatybės sampratą atitiko plačiai diskutuota, tačiau niekada neįgyvendinta neutraliteto politika. Valstybės – tilto metaforos ir su ja susijusios neutraliteto idėjos buvo atsisakyta 1994–1995 metais, kai pagrindiniu užsienio ir saugumo politikos tikslu tapo narystė NATO ir ES. Ją pakeitė valstybės – Vakarų civilizacijos placdarmo metafora¹⁹. Baltijos valstybių – Vakarų placdarmo įvaizdį geriausiai atitiko Europos, kaip Vakarų bendruomenės sudedamosios dalies, įkūnijančios krikščioniškas vertybes, samprata. Šiai sampratai sustiprinti dažnai buvo pasitelkiama Samuelio Huntingtono civilizacijų konflikto idėja, ypač Estijoje. Baltijos valstybės traktavo save kaip sieną, skiriančią Vakarų civilizaciją nuo nevakarietiškos Rusijos.

Nuo 1997 metų, ryškėjant Baltijos valstybių perspektyvai tapti ES narėmis²⁰, jų tapatybės konstravimo procese atsirado Baltijos valstybių kaip Europos avanposto motyvai²¹. Buvo pabrėžiama, kad Baltijos valstybės santykiuose su posovietine erdve skleidžia Europos vertybes ir normas, tapdamos jos atstovėmis. Užsienio politikoje avanposto tapatybę buvo institucionalizuota dalyvaujant ES Šiaurės dimensijos veikloje bei ES rytų politikoje. Buvo tikimasi, kad Šiaurės dimensija „padės Estijai Latvijai ir Lietuvai prisitaikyti prie naujo centrinio veikėjo vaidmens vystant bendradarbiavimą tarp ES, Rusijos ir artimų NVS šalių“²².

Apžvelgta tarptautinės Baltijos valstybių tapatybės kaita neapsiriboja žongliravimu metaforomis, ji netiesiogiai parodo priartėjimo prie Europos laipsnį ir yra tiesiogiai susijusi su pokyčiais santykiuose su Rusija. Būtent santykiuose su Rusija labiausiai pasireiškia ES įtaka Baltijos valstybių užsie-

¹⁹ Kuus M., „Toward Cooperative Security? International Integration and the Construction of Security in Estonia“, *Millennium: Journal of International Studies* 31(2), 2002, p. 297–317.

²⁰ 1997 metų liepos mėnesį Europos Komisija patvirtino „Darbotvarkę 2000“. Estija buvo pakviesta pradėti derybas dėl narystės su ES 1997 metais, Latvija ir Lietuva – 1999 metais.

²¹ Pavlovaite I., “Paradise Regained: The Conceptualization of Europe in the Lithuanian Debate” in Lehti M., Smith D.J., eds., *Post-Cold War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences*, London: Frank Cass, 2003, p. 214.

²² Ojanen H., “Enlargement: A Permanent Threat for EU, and a Policy Problem for Finland”, *Northern Dimension Yearbook*, Forssa: The Finnish Institute of International Affairs, 2001, p. 29.

nio politikai. Rusija yra ne tik Baltijos valstybių kaimynė, bet ir strateginė ES partnerė, svarbi ES energetinių išteklių tiekėja. Pvz., tokios ES valstybės kaip Vokietija ir Prancūzija, turi ilgalaikes ir galias bendradarbiavimo su Rusija tradicijas.

Baltijos valstybės taip pat turi ilgą santykių su Rusija patyrimą, kuris iš esmės skiriasi nuo europietiško. Tai ilgas gyvavimas Rusijos imperijos sudėtyje²³, trumpas nepriklausomybės atokvėpis 1918–1940 metais, vėliau beveik 50 Sovietų Sąjungos okupacijos metų (1944–1991). Pastarasis laikotarpis buvo ypač destruktivus ne tik Baltijos valstybių valstybingumui, bet ir jų tautinei tapatybei bei gyventojų mentalitetui. Dėl Baltijos valstybių gyventojų deportacijų į Sibirą, karo ir pokario ginkluoto pasipriešinimo praradimų gerokai pakito gyventojų demografinė sudėtis, ypač Latvijoje ir Estijoje. Per sovietinį laikotarpį Estija ir Latvija tapo daugiatautėmis valstybėmis²⁴.

1991 metais atkūrus nepriklausomybę, buvo baiminamasi ne tik tiesioginės Rusijos agresijos, bet ir jos destruktivios ekonominės bei politinės įtakos, pasinaudojant rusakalbiais gyventojais. Estijos ir Latvijos politikai juose matė „penktąją koloną“, galinčią sugriauti valstybę iš vidaus²⁵. Turbūt tuo galima paaiškinti, kad 1991 metais Latvijoje ir 1992 metais Estijoje buvo priimti sovietinės okupacijos metais atvykusiems rusakalbiams nepalankūs pilietybės įstatymai, pagal kuriuos tik tarpukario (1918–1940) Estijos ir Latvijos valstybių gyventojai ir jų palikuonys turėjo teisę į pilietybę. Kiti, apsigyvenę okupacijos metais, turėjo pereiti sudėtingą natūralizacijos procedūrą. Lietuvoje buvo priimtas nulinis pilietybės įstatymas pagal kurį visi įstatymo priėmimo metu Lietuvoje gyvenantys turi teisę į pilietybę.

Nenuostabu, kad siekiant ES narystės pagrindine problema Estijoje ir Latvijoje tapo politiniai Kopenhagos kriterijai, konkrečiai, reikalavimas gerbti ir saugoti mažumų teises. Iš pirmo žvilgsnio vidaus politikos problema virto tarptautinės politikos klausimu, į kurio sprendimą įsitraukė ESBO, Europos Komisija, Europos Taryba, Jungtinės Tautos ir, žinoma, Rusija. Patirdamos „adaptacinę ES spaudimą“²⁶, Estija ir Latvija keitė pilietybės įstatymus atitikimo europinėms normoms kryptimi²⁷. Tačiau, reikia pažymėti, kad šie pokyčiai ir šiandien netenkina Rusijos lūkesčių.

Narystės ES ir NATO siekimas taip pat turėjo įtakos sprendžiant Baltijos valstybių ir Rusijos sienos sutarčių klausimus. Estija ir Latvija siekė, kad jų

²³ Estija ir Latvija buvo Rusijos imperijos sudedamosios dalys 1721–1915, Lietuva – 1795–1915 metais.

²⁴ Per sovietinį laikotarpį rusų tautybės gyventojų skaičius Latvijoje išaugo nuo 8,8 (1935) iki 34 procentų (1991), Estijoje – nuo 8 iki 30 procentų. Žr. Vares P., Zhuryari O., *Estonia and Russia, Estonians and Russians: A Dialogue*. Tallinn: The Institute of International and Social Studies, 1996, p. 9.

²⁵ Haab M., “Estonia” in Mouritzen H., ed., *Bordering Russia: Theory and Prospects for Europe’s Baltic Rim*, Aldershot: Ashgate, 1998, p. 109–129.

²⁶ Maniakas K., Europos Sąjungos plėtra ir europeizacija, Vilnius: Eugrimas, 2003, p. 94.

²⁷ Kalmus V., “Is Interethnic Integration Possible in Estonia?: Ethno-Political Discourse of Two Ethnic Groups”, *Discourse Society* 14(6), 2003, p. 667–697; Schmid C., Zepa B., “Language Policy and Ethnic Tensions in Quebec and Latvia”, *International Journal of Comparative Sociology* 45 (3–4), 2004, p. 231–252.

teritorija būtų apibrėžiama pagal 1920 metų taikos sutartis su Rusija²⁸, pagal kurias joms priklausė dalis dabartinės Rusijos teritorijos. Artėjant ES ir NATO viršūnių susitikimams, turėjusiems įvertinti Baltijos valstybių atitiktį narystės kriterijams, ir Estija (1996), ir Latvija (1997) atsisakė teritorinių reikalavimų Rusijai. Nepaisant to, Estijos ir Rusijos sienos sutartis buvo pasirašyta tik 2005 metais, tačiau ir šiandien neratifikuota Rusijos. Latvija ir Rusija sutartį pasirašė dar vėliau – 2007 metais, tais pačiais metais ji buvo ratifikuota abiejų šalių. Lietuva sausumos sienos sutartį pasirašė 1997 metais, Rusija ją ratifikavo tik 2003 metais. Lietuvos–Rusijos santykius temdo ne rusų mažumos teisių klausimai, o Lietuvos energetinio saugumo problemos, susijusios su jos priklausomybe nuo Rusijos energetinių išteklių, bei Rusijos Kaliningrado srities karinio ir civilinio tranzito per Lietuvos teritoriją klausimai. O tautinių mažumų teisių užtikrinimo klausimai epizodiškai iškyla Lietuvos–Lenkijos santykiuose.

Trumpa Baltijos valstybių kelio į ES apžvalga leidžia pažymėti, kad šiuo laikotarpiu ir šių valstybių savęs suvokimas tarptautinėje erdvėje, ir jų užsienio ir saugumo politikos įgyvendinimas neperžengia tautinės valstybės tapatybės ribų su jai būdinga išorinės grėsmės samprata. Pozityvus tapatinimasis su Europa buvo lydymas atsiribojimo nuo ne-Europos, pabrėžiant Rusijos grėsmę. Kita vertus, viešajame diskurse Europa yra suvokiama ne tik kaip Mes dalis, bet ir kaip kultūrinė grėsmė tautinei tapatybei. Ši tendencija išliko ir Baltijos valstybėms pradėjus tiesiogines derybas dėl narystės. Harmonizuojant Lietuvos teisę su ES *Acquis* buvo ne tik keičiami įstatymai, bet ir deramasi dėl išimčių, kurios turėjo pristabdyti europinių normų, ribojančių valstybės suverenitetą, įsigaliojimą²⁹.

Iš esmės Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacija vyko viena kryptimi – iš viršaus į apačią (iš centro į tautines valstybes); tai buvo veikiau pragmatinis, o ne vertybinis Baltijos valstybių užsienio politikos ir BUSP tikslų suartėjimas, derinantis prie ES narystės reikalavimų. Siekiant narystės Baltijos valstybių ir vidaus, ir užsienio politika neišvengiamai buvo adaptacinė. Aiškiai suformuluoti narystės reikalavimai bei gerai apgalvotas jų įgyvendinimo kontrolės mechanizmas nepaliko ypatingos erdvės kandidačių iniciatyvai. Suvaržytos išipareigojimo atitikti *Acquis*, laiku uždaryti derybinius skyrius ar siekti savo gynybos struktūrų suderinamumo su NATO struktūromis, Baltijos valstybės skyrėsi nebent vieta „pažangumo“ lentelėje. Lietuva buvo tarp pažangiausiųjų kelyje į NATO, Estija – į ES. Kita vertus, šiuo laikotarpiu išryškėjo ir nacionalinė europeizacijos projekcija. Europos Sąjungos reikalavimai panaudojami kaip apsauginis skydas, pateisinant nepopuliarius vidaus bei užsienio politikos sprendimus (Ignalinos atominės elektrinės uždarymas, vizų įvedimas pasienio gyventojams).

²⁸ Estija, lyginant jos teritoriją su jai priklaususia pagal 1920 metų Tartu sutartį, prarado apie 2000 kvadratinį kilometrą. Dalis buvusios Latvijos teritorijos pagal 1920 metų Rygos sutartį šiuo metu priklauso Rusijos Pskovo sričiai. Lietuvai 1920 metų sutartis su Rusija nebuvo aktuali. Lyginant su tarpukario laikotarpiu, Lietuvos teritorija išsiplėtė: pirmą kartą šalies istorijoje jai priklausė ir Vilnius, ir Klaipėda.

²⁹ Maniakas K., 26 išnaša.

3. Baltijos valstybės Europos Sąjungoje

2002 metų pabaigoje Estija, Latvija ir Lietuva kartu su dar penkiomis posovietinės erdvės valstybėmis ir Malta bei Kipru po sėkmingų derybų buvo pakviestos tapti ES narėmis. ES sprendimas priimti net aštuonias pokomunistinės erdvės valstybes sunkiai galėjo būti paaiškintas instrumentinio racionalumo argumentais. Neatsitiktinai akademinuose darbuose, analizuojančiuose ES plėtrą, atsiranda tokios sąvokos kaip „normatyvinė tvarka“³⁰, „bendrijos spąstai“ (*the community trap*), „retorinis veiksmas“ (*rhetoric action*)³¹, „komunikacinis racionalumas“, „Europa kaip vertybėmis grįsta bendrija“ („*Europe as „value-based community“*)³², „EB kolektyvinė kaltė ir atsakomybė“³³. Daug dėmesio Europos plėtros klausimams skyręs Frankas Shimmelfennigas teigia, kad Europa plėtros į rytus politikoje tapo savo pačios konstruojamos normatyvinės tapatybės įkaitė: „valstybės, kartą pagautos į bendrijos spąstus, gali būti priverstos šlovinti jos tapatybę ir vertybinius įsipareigojimus“³⁴. Šią mintį iliustruoja Marianne Riddervold ir Helene Sjursen, kurios aktyvią Danijos paramą Baltijos valstybių narystei ES aiškina jos europinės tapatybės spaudimu³⁵.

Aiškinantis, kame slypi ES integruojanti jėga, kuo ji patraukė tik ką iš „sąjungų“ (Sovietų Sąjungos, Jugoslavijos Socialistinės Federacinės Respublikos) ištrūkusias ir savo tautinės tapatybės įtvirtinimu susirūpinusias valstybes, akademinuose tyrimuose vis labiau įsitvirtina normatyvinės galios („normative power“) terminas³⁶. I. Mannersas ryškiausiu normatyvinės galios pavyzdžiu laiko Europos Sąjungą. Normatyvinės galios sąvoka išreiškia Europos sugebėjimą taikiomis priemonėmis skleisti savo pagrindines vertybes už ES ribų. Tai tokia galia, kuri, realizuodama save per idėjas ir nuomones, yra pajėgi pakeisti „normalumo“ sampratą tarptautiniuose santykiuose³⁷. ES, bendraudama su kitomis Sąjungos narėmis ir su valstybėmis, nepriklausančiomis Sąjungai,

³⁰ (March and Olsen, 1989: 107), March J., Olsen J. P., “The Institutional Dynamics of International Political Orders”, *International Organization* 52 (4), 1998, p. 943–969

³¹ Shimmelfennig F., “The Community Trap: Liberal Norms, Rhetorical Action, and the Eastern Enlargement of the European Union”, *International Organization* 55(1), 2001, p. 47–80.

³² Sjursen H., “Introduction: Enlargement and the Nature of the EU Polity” in Sjursen, H., ed., *Questioning EU Enlargement: Europe in Search of Identity*. London and New York: Routledge, p. 1–15.

³³ Lasas, 1 išnaša.

³⁴ Shimmelfennig, 31 išnaša, p. 77 (“Once caught in the community trap can be forced to honor identity- and value-based commitments“).

³⁵ Riddervold M., Sjursen H., “The Importance of Solidarity: Denmark as a Promoter of Enlargement” in Sjursen H., ed., *Questioning EU Enlargement: Europe in Search of Identity*, London and New York: Routledge, 2006, p. 81–103.

³⁶ Manners I., “Normative Power Europe: a Contradiction in terms?”, *Journal of Common Market Studies* 40(2), 2002, p. 235–58; Manners I., “Normative Power Europe Reconsidered: Beyond the Crossroads”, *Journal of European Public Policy* 13, 2006, p. 182–199; Diez T., “Constructing the Self and Changing Others: Reconsidering ‘Normative Power Europe’”, *Millennium: Journal of International Studies* 33 (3), 2005, p. 613–636; Sjursen, 32 išnaša;

Scheipers S., Sicurelli D., “Normative Power Europe: A Credible Utopia?”, *Journal of Common Market Studies* 45, 2007, p. 435–457; Brommesson, 8 išnaša.

³⁷ Manners, 2002, 36 išnaša, p. 239.

orientuojasi į liberalizmo normas ir principus, suteikdama prioritetą individo teisėms. Tai atsispindi jos oficialiuose dokumentuose. Kalbėdama su pasauliu normatyvinėmis sąvokomis, ES per Aš/Kitas priešpriešą konstruoja save kaip ypatingą, skirtingą nuo kitų egzistuojančių politinių formų instituciją, kurios tapatybė „įpareigoja normatyviniam elgesiui“³⁸.

Europos kaip normatyvinės galios naratyvo branduolį sudaro liberalios demokratijos principai (demokratija ir įstatymo viršenybė, pagarba žmogaus teisėms ir fundamentalioms laisvėms)³⁹. Šis naratyvas kuria *tarptautinę* ES tapatybę, kurios paskirtis – pagrįsti ES poveikį pasaulio tvarkai, universalizuoti normatyvinį ES pagrindą. Jame kritiškai vertinama Europos praeitis, ypač II pasaulinio karo patyrimas, o Europos integracija konceptualizuojama kaip saugumo bendruomenių plėtra ir kaip naujoji regionalizacija, kurianti bendrą tapatybę ir skatinanti ES normų ir vertybių plėtrą visame pasaulyje. Ši gimstanti tapatybė nėra nacionalinių tapatybių suma, jos pagrindas – bendri principai ir normos.

Su ES kaip normatyvinės galios tarptautinės tapatybės konstravimu yra susijusi 2003 metais inicijuota ir 2004 metais patvirtinta Naujos kaimynystės politika (NKP). Jos strategijos pranešime rašoma: „Sąjungos pagrindas yra pagarbos žmogaus orumui, laisvės, demokratijos, lygybės, įstatymo viršenybės ir pagarbos žmogaus teisėms vertybės. Šios vertybės yra bendros visoms valstybėms narėms....*Santykiuose su platesniu pasauliu Sąjungos tikslas – puoselėti ir skleisti šias vertybes*“⁴⁰ (išskirta G. M.). Bendradarbiavimo su kaimyninėmis valstybėmis pobūdis priklauso nuo jų pasiektų rezultatų įgyvendinant šias vertybes, t. y. kaimynystės politika grindžiama jau išmėgintu sąlygiškumo principu, tačiau jis nesiejamas su narystės ES perspektyva.

Baltijos valstybėms tapus Europos Sąjungos ir NATO narėmis, iškilo uždavinys naujai suformuluoti pagrindinius užsienio ir saugumo politikos tikslus bei surasti savo vietą Europos Sąjungos bendroje užsienio ir saugumo politikoje⁴¹. Kaimynystės politika suteikė šiems tikslams institucinius rėmus bei naują turinį jų tarptautinės tapatybės konstravimui. Baltijos valstybės entuziastingai imasi ES normatyvinės galios ambasadorių posovietinėje erdvėje vaidmens. Svarbia Baltijos valstybių užsienio politikos kryptimi tampa bendradarbiavimas su Europos Komisijos raporte įvardytomis buvusiomis sovietinėmis respublikomis Ukraina, Baltarusija, Moldova, Armėnija, Gruzija ir Azerbaidžanu.

Tačiau rytinė ES NKP kryptis taip pat yra svarbi *Rusijos* užsienio politi-

³⁸ Ten pat, p. 242.

³⁹ Treaty of European Union, <http://europa.eu.int/en/record/mt/top.html>, 20 01 2011

⁴⁰ Commission of the European Communities: Communication from the Commission. European Neighbourhood Policy. Strategy Paper, COM(2004) 373 final. Brussels, 12 May 2004.

⁴¹ Nekrasas E., „Lithuanian Foreign Policy: Concepts, Achievements and Predicaments“, *Lithuanian Foreign Policy Review 2004*, 2005, p. 28–37; Galbreath D.J., „Latvian Foreign Policy after Enlargement: Continuity and Change“, *Cooperation and Conflict: Journal of the Nordic International Studies Association* 41 (4), 2006, p. 443–462; Lopata R., „Debatai dėl Lietuvos užsienio politikos“, *Politologija* 57 (1), 2010, p. 125–136.

kos interesų sritis⁴². ES ir Rusija konkuruoja dėl įtakos kaimyninėse valstybėse. Baltijos valstybės, noriai prisiimdamos šios konkurencijos priemones vaidmenį, suaktyvino Rusijos, kaip „Europos Kito“ (European Other) tapatybės, konstravimą. Rusijos sugrėsminimas išlieka esminis Baltijos valstybių politinio diskurso motyvas⁴³, ypač jų spartaus ekonominio kilimo laikotarpiu 2003–2007 metais. Nuolatos yra keliami Sovietų Sąjungos okupacijos tragiškų pasekmių moralinio įvertinimo bei žalos atlyginimo klausimai⁴⁴, baiminamasi, kad priklausomybė nuo Rusijos energetinių išteklių gali virsti jos įtaka šalių vidaus politikai bei grėsmė nacionaliniam saugumui. Rusijos sugrėsminimas virsta politiniais sprendimais – Lietuvos Seimas priėmė rezoliuciją, reikalaujančią atlyginti sovietinės okupacijos žalą; 2005 metais Estijos ir Lietuvos prezidentai atsisakė dalyvauti Rusijos pergalės II pasauliniame kare 60-mečio minėjimo iškilmėse Maskvoje⁴⁵, visos Baltijos valstybės pasmerkė Rusiją ir aktyviai rėmė Gruziją jos konflikte su Rusija 2008 metais. Baltijos valstybių europarlamentarai kartu su kitų Rytų ir Centrinės Europos valstybių parlamentarais nuolatos kelia Rusijos (Sovietų Sąjungos) atsakomybės dėl milijonų prarastų gyvybių klausimus⁴⁶. Baltijos valstybės kartu su kitomis Rytų Europos naujokėmis siūlo senosioms Europos valstybėms blaiviai pažvelgti į Rusiją, liautis romantizavus jos gaivališkumą ir neprognozuojamumą, o įvertinti potencialius pavojus, slypinčius demokratijos apribojimuose bei imperinėse ambicijose.

Baltijos valstybės, traktuodamos Rusiją kaip europinių standartų neatitinkančią valstybę, konstruoja ir stabilizuoja savo kaip tautinių valstybių tapatybę. Kita vertus, išreikšdamos „išsipareigojimus Europos centrai“ bei demonstruodamos pasiryžimą „ginti Europos vertybes prieš visą likusį pasaulį“⁴⁷, jos konstruoja europinę tapatybę, t. y. europeizuojasi⁴⁸. Ši iš pirmo žvilgsnio paradoksali europeizacija mes/jie logikos rėmuose yra susijusi su NKP specifika.

⁴² Jakniūnaitė D., “Neighbourhood Politics of Baltic States: between the EU and Russia” in Berg E., Ehin P., eds., *Identity and Foreign Policy: Baltic – Russian Relations and European Integration*, Farnham: Ashgate, 2009, p. 117–131.

⁴³ Malksoo M., “From Existential Politics Towards Normal Politics? The Baltic States in the Enlarged Europe”, *Security Dialogue* 37 (3), 2006, p. 275–297.

⁴⁴ Symposium of the Commission of the Historians of Latvia. “The Hidden and Forbidden History of Latvia under Soviet and Nazi Occupations, 1940–1991”, *Selected Research of the Commission of the Historians of Latvia* 14, 2005, Riga: Institute of the History of Latvia.

⁴⁵ Onken E.K., “Commemorating 9 May: The Baltic States and European memory Politics”, in Berg, 42 išnaša, p. 33–50.

⁴⁶ 2004 metais europarlamentarų Vytauto Landsbergio, Bronislavo Geremeko, Valdžio Dombrovskio, Toomas'o Hendriko Ilveso „Deklaraciją dėl 1939 m. rugsėjo 17 d. paminėjimo“ (Declaration on the anniversary of 17 September 1939) pasirašė 86 parlamentarai, tačiau to neužteko, kad ji būtų priimta. Joje keliamos idėjos buvo plėtojamos 2008 metų Prahos deklaracijoje (Prague Declaration on European Conscience and Communism) bei ESBO Vilniaus deklaracijoje (2009). Šiose deklaracijose siūloma Europos Parlamentui paskelbti rugpjūčio 23 dieną totalitarinių ir autoritarinių režimų aukų atminimo diena. 2010 metais Lietuvos Seimas priėmė įstatymą, numatantį kriminalines bausmes už viešą tarptautinių nusikaltimų pateisinimą arba neigimą, tarp jų nusikaltimų, kuriuos įvykdė Sovietų Sąjunga ir nacistinė Vokietija prieš Lietuvą.

⁴⁷ Brommesson, 8 išnaša, p. 228.

⁴⁸ Malksoo M., „Liminality and Contested Europeaness: Conflicting Memory Politics in the Baltic Space“ in Berg, 42 išnaša, p. 65–83.

Kaip pažymi Pertti Joenniemi, Europos Sąjungai tampant tradiciniu, vieningu, tautinę valstybę primenančiu veikėju, kaimynystės politika atlieka europinės erdvės pertvarkymo vaidmenį, skatindama jos diferenciaciją. „Akivaizdu, kad pastaraisiais metais kaimynystės politika, neįgaudama aiškios formos, sujungė savyje ir įtraukties, ir atskirties elementus“⁴⁹. Baltijos valstybės, kritikuodamos NKP už tai, kad ji nesuteikia kaimyninėms valstybėms narystės ES perspektyvos, siekia įveikti šį jos dvilypumą.

Nors visos Baltijos valstybės dalyvavimą NKP laiko svarbiu išitraukimo į ES bendrą užsienio ir saugumo politiką būdu, tačiau jų dalyvavimo intensyvumas skiriasi. Ekonominio pakilimo laikotarpiu jos mielai atsiliepdavo šaukiamos „Baltijos tigras“ ir buvo pasiryžusios savo sėkmės receptais pasidalyti su kitomis valstybėmis. Aktyviausia ir ambicingiausia šiame mokytojos vaidmenyje kuri laiką buvo Lietuva, pasyviausia – Latvija. Estija laikė save technologškai pirmaujančia valstybe, ypač plėtojant komunikacines technologijas ir kuriant elektroninę vyriausybę. Latvija, įgyvendindama „naujų galimybių ir pragmatizmo“⁵⁰ politikos tikslus, daugiausia dėmesio NKP skyrė ekonominiams ir tarpvalstybiniais sienos kirtimo klausimams.

Lietuvos išitraukimas į NKP buvo lydimas naujo šalies – regiono centro – įvaizdžio konstravimu. Faktiškai beveik visuose 2004–2006 metų oficialiuose su užsienio ir saugumo politika susijusiuose dokumentuose ir oficialiose kalbose pabrėžiama, kad Lietuva siekia tapti „aktyviu ir patraukliu tarpregioninio bendradarbiavimo centru, skleidžiančiu euroatlantines vertybes, tolerancijos ir bendradarbiavimo dvasią, jungiančiu kultūras ir civilizacijas“⁵¹. Lietuvos ambicingą užsienio politiką kai kurie kultūrologai bei istorikai aiškina jos šlovingos praeities įtaka⁵²: 15–16 amžiuje Baltarusija ir dalis Ukrainos įėjo į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės sudėtį, kelis šimtmečius egzistavo bendra Lenkijos ir Lietuvos Valstybė (1569–1795). Lietuvos kaip regiono lyderės vaidmuo įpareigoja ją „būti tvirta Vakarų demokratijos vertybių ir saugumo plėtros advokate, remiančia Europos keliu siekiančias eiti valstybes“⁵³. Lietuvos politiniame diskurse Europos kaip normatyvinės galios naratyvas transformuojasi į Lietuvos kaip regiono centro tapatybės konstravimą⁵⁴. Konstruodama šalies – regiono centro tapatybę, Lietuva orientavosi į normatyvinių modelių, įpareigojanti, tariant prezidento Adamkaus žodžiais, moraliai, grindžiamai principais, o ne vienadieniais interesais, užsienio politikai. Palaipsnis regiono centro tapatybės atsakymas sutapo su pragmatizmo tendencijų stiprėjimu šalies užsienio politikoje.

Kitų Baltijos valstybių tapatybės konstravimas taip pat atsispindi pana-

⁴⁹ Joenniemi P., „Turning into a Sovereign Actor? Probing the EU through the Lens of Neighbourhood?“ *Geopolitics*, (forthcoming).

⁵⁰ Spruds A., „Entrapment in the discourse of Danger? Latvian-Russian Interaction in the Context of European Integration“, in Berg, 42 išnaša, p. 113.

⁵¹ Dėl pagrindinių valstybės užsienio politikos tikslų ir uždavinių 2004–2008 metais. Lietuvos politinių partijų susitarimas, http://www.urm.lt/popup2.php?item_id=158, 2010 12 19.

⁵² Beresnevičius G., *Imperijos darymas*, Vilnius: VU leidykla, 2003.

⁵³ Lietuvos Respublikos Prezidento Valdo Adamkaus metinis pranešimas, 2005.

⁵⁴ Miniotaite G., „Europos normatyvinė galia ir Lietuvos užsienio politika“, *Politologija* 43 (3), p. 3–19.

šios tendencijos. Tarpukario aukso amžiaus naratyvas yra keičiamas nauja sėkmės istorija, kurioje pagrindinis vaidmuo tenka ekonominėms reformoms ir informacinei visuomenei. Mesdamos iššūki Europos centrui, Baltijos valstybės atmeta joms primestą mokinukų vaidmenį, jos – pažangos nešėjos į Rytus, siūlančios ES kelius, vedančius toliau į Rytus⁵⁵. Ekonominės krizės laikotarpiu „Baltijos tigras“ virstant „kačiukais“ jos tęsė rytų politiką, aktyviai išitraukdamos į naujųjų ES iniciatyvų – Rytų partnerystės ir Baltijos jūros valstybių strategijos įgyvendinimą. Jų, kaip perėjimo į demokratiją mokytojų, vaidmuo pasipildė krizės įveikimo patyrimu. Neatsitiktinai Taline 2011 metų pradžioje buvo įsteigtas Rytų partnerystės mokymo centras. Baltijos valstybės siekia, kad Rytų partnerystės politika būtų papildyta ES narystės perspektyvos suteikimu to siekiančioms valstybėms⁵⁶.

Baltijos valstybės, siekdamos tapti lygiavertėmis bendros ES užsienio ir saugumo politikos dalyvėmis, netruko pastebėti, kad tos politikos bendrumas labiausiai joms rūpimoje santykių su Rusija srityje tėra tik gera intencija, kurią žlugdo skirtingi valstybių interesai. Buvo akivaizdu, kad Rusijai leidžiama savaip traktuoti naujasias ir senąsias ES valstybes. Beveik tuo pačiu metu ji sudarė nepalankią Baltijos valstybėms sutartį su Vokietija dėl dujotiekio *Šiaurės srautas* (Nord Stream) tiesimo ir uždarė naftotieki, tiekiantį naftą Lietuvos naftos perdirbimo gamyklai.

Pažymėtina, kad Baltijos valstybės nėra vieningos santykiuose su Rusija. Artimiausia senųjų Europos valstybių pozicijai yra Latvija. Ji vienintelė iš Baltijos valstybių pozityviai įvertino Šiaurės srovės projektą bei užėmė nuosaikią poziciją įvykių, susijusių su „bronzinio kareivio“ istorija Taline 2007 metais, atžvilgiu. Lietuva santykių su Rusija problemų sprendimą siekia perkelti į europinį lygį. Nepaisant priklausomybės nuo Rusijos dujų ir naftos, ji stengiasi užtikrinti jų tiekimą ne stiprindama dvišalius santykius su Rusija, o mėgindama daryti įtaką ES – Rusijos santykiams. 2008 metais Lietuva palaikė Lenkijos veto dėl Rusijos–ES partnerystės ir bendradarbiavimo sutarties pasirašymo, reikalaudama papildyti sutartį Baltijos valstybių energetinio saugumo garantijomis. Pakitus Lenkijos pozicijai, Lietuva liko vienintelė ES valstybė, kritiškai vertinanti susitarimą. Lietuvos mėginimai įgyvendinti ES energetikos politikos direktyvas, įpareigojančias liberalizuoti energetikos rinką, atskiriant dujų tiekimo ir perdavimo sistemos valdymą, sulaukė didžiausios „Lietuvos dujų“ akcininkės „Gazprom“ ir Vokietijos E.ON pasipriešinimo – Lietuva už gamtines dujas moka brangiau negu bet kuri ES valstybė. Latvijai ir Estijai, lanksčiau traktuojančioms ES direktyvas, pavyko išsiderėti žemesnę dujų kainą. Tolesnėje perspektyvoje Lietuvos mėginimai demonopolizuoti energetikos rinką turėtų ekonomiškai pasiteisinti, tačiau tik tuo atveju, jei visos ES

⁵⁵ Smith D., ed., *The Baltic States and their Region: New Europe or Old?*, Amsterdam, New York: Rodopi, 2005.

⁵⁶ Priešingos pozicijos laikosi Lenkija ir Švedija, 2010 metais jų užsienio reikalų ministrų laiške ES viceprezidentei Catherine Ashton pareiškama, kad ES plėtra buvusių sovietinių respublikų sąskaita yra neįmanoma.

valstybės šiuo klausimu laikytusi vieningos pozicijos.

Visose Baltijos valstybėse išryškėja nusivylimo Europos Sąjungos nesugebėjimu (nenoru?) kalbėti vienu balsu nuotaikos⁵⁷. Vytautas Landsbergis išreiškė šį nusivylimą jam būdinga radikalia forma: „ES yra prarasta. Mano nuomone, ji nepajėgi ir iš tiesų net nemėgina surasti fundamentalesnį savo egzistencijos ir ateities pagrindą“⁵⁸. Gal todėl Baltijos valstybėse sustiprėjo pragmatinės užsienio politikos tendencijos, kurios pasireiškė nuosaikesne pozicija Rusijos atžvilgiu bei posūkiu į aktyvesnę ES regioninės politikos palaikymą. 2010 metais Pergalės dienos minėjime Maskvoje dalyvavo ne tik Latvijos, bet ir Estijos prezidentas. Abu prezidentai išreiškė pritarimą ES – Rusijos strateginės partnerystės sutarčiai. 2010 metų pabaigoje sėkmingai praėjo Latvijoje jau vadinamas istorinių prezidento Valdžio Zatlero oficialus vizitas į Rusiją. Ir Lietuvos prezidentė, ir ministras pirmininkas nevengia asmeninės diplomatijos santykiuose su Vladimiru Putinu ir Dmitrijumi Medvedevu. Taip pat tam turi įtakos 2009–2010 metais išryškėjęs JAV–Rusijos santykių atšilimas bei Lenkijos suartėjimas su Rusija.

Šalia Rusijos „demaskavimo“ ir jos ambicijų tramdymo, siekiant vieningos ES užsienio ir saugumo politikos ne mažiau svarbiu savo uždaviniu Europos Sąjungoje Baltijos valstybės laiko euroatlantinių ryšių stiprinimą. 2003 metais JAV gynybos sekretoriaus Donaldo Rumsfeldo priskirtos „naujajai“, Europai, jos buvo ir išlieka nuosekliomis JAV užsienio politikos šalininkėmis. Baltijos valstybės, kaip „Vilniaus dešimtuko“ narės, pritarė JAV antiteroristinėms iniciatyvoms po rugsėjo 11-osios, jos palaiko JAV politiką Irake ir Afganistane. Stephenas Mullas, buvęs JAV ambasadorius Lietuvoje, Baltijos valstybių ir Lenkijos proamerikietišką laikyseną apibrėžė kaip naujų ES narių balsą, kuris su pasitenkinimu girdimas Vašingtone ir kurio negali ignoruoti Briuselis. Nepaisant kintančių aplinkybių, Baltijos valstybės neatsisako Rytų Europos stabilizavimo ir transatlantinio ryšio stiprinimo vaidmens⁵⁹. Teigiamai vertindamos ES pastangas stiprinti karinę saugumo dimensiją, jos ir toliau savo saugumą sieja su tvirtu transatlantinio ryšio išlaikymu. Tačiau, prasidėjus prezidento Barako Obamos erai ir susilpnėjus JAV kaip Baltijos valstybių saugumo garanto prestižui, jos vis daugiau reikšmės teikia Baltijos ir Šiaurės šalių bendradarbiavimui saugumo srityje⁶⁰.

⁵⁷ Vitkus G., „Dabartinis Europos Sąjungos ekonominės ir politinės integracijos etapas – kaip spręsti „sendaikčio“ dilemą?“, *Politologija* 55 (3), 2009, p. 3–29; Plakans A., „Latvia: Normality and Disappointment“, *East European Politics & Societies* 23 (4), 2009, p. 518–525.

⁵⁸ Landsbergis V., „The European Union is Lost“, *Lithuania Tribune*, 2010/10/07.

<http://www.lithuaniantribune.com/2010/10/07/the-european-union-is-lost-prof-landsbergis/>, 2010 12 10

⁵⁹ Urbelis V., 2003. „Changes in the US Global Security Strategy and its Implications for Lithuania“, *Lithuanian Annual Strategic Review* 2002, 2003, p. 37–68.

⁶⁰ 2011 metų pradžioje prezidentė Dalia Grybauskaitė pabrėžė, kad „glaudūs Šiaurės ir Baltijos šalių tarpusavio santykiai yra Lietuvos užsienio politikos prioritetas“. http://www.lrp.lt/lt/spaudos_centras_392/pranesimai_spaudai/glaudus_baltijos_ir_siaures_saliu_bendradarbiavimas_uztikrins_sekminga_regiono_ateiti.html, 2011 02 23

Vietoje išvadų

Trumpai apžvelgus Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacijos tendencijas, tikslinga grįžti prie pirmame skyriuje pateiktos lentelės, papildant ją Baltijos valstybių charakteristikomis.

2 lentelė. **Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacija**

	Europeizacija	Nacionalinė užsienio ir saugumo politika	Baltijos valstybių (BV) užsienio ir saugumo politika
1.	ES projekcija, valstybės prisitaikymas ir politikos suartėjimas (iš viršaus)	Didėjanti politinė centro įtaka	Acquis priėmimas
		Bendrų tikslų priėmimas	Dalyvavimas įgyvendinant ŠDI, Naujos kaimynystės, Rytų partnerystės, Baltijos jūros valstybių strategiją
	Valstybės narės prisiderinimas prie ES narystės reikalavimų	Bendros politikos viršenybė	BV Užsienio ir saugumo politikos prioritetai atitinka BUSP kryptis
		ES normų ir politikos internalizacija	BV užsienio politikos pagrindimas atitinka ES vertybines nuostatas
2.	Nacionalinė projekcija (iš apačios)	Valstybė siekia padidinti savo įtaką pasaulyje	BV kaip demokratizacijos mokytojos posovietinėje erdvėje Suartėjimas su Šiaurės valstybėmis Lietuva – pretenzijos būti regiono centru
		Valstybė siekia daryti įtaką kitų ES valstybių užsienio politikai	NORD Stream kritika, parama JAV–Irako konflikte, parama Gruzijai konflikte su Rusija, euroatlantinių ryšių stiprinimas
	Nacionalinės valstybės įtaka ir indėlis į BUSP	Valstybė naudoja ES kaip apsauginį skydą, kad pateisintų nepopuliarius UP žingsnius	ES energetikos politikos reikalavimais pateisinama išaugusi įtampa santykiuose su Rusija (Lietuva)
		Perkėlimas nacionalinės užsienio politikos tikslų į ES lygį	BV siekia bendros ES energetikos politikos bei vieningo požiūrio į santykius su Rusija

Sudaryta autorės

Kaip matyti iš lentelės, Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacija vyksta kaip viršaus (ES centro direktyvos) ir apačios (valstybių narių iniciatyvos) sąveikos procesas. Trumpa USP raidos apžvalga leidžia teigti, kad siekiant ES narystės vyravo pragmatinė orientacija į centro nuostatas; sąlygiškumo principas reikalavo ne tik vidaus politikos demokratizavimo, bet ir atsižvelgti į BUSP kryptis ir principus. Baltijos valstybėms tapus ES narėmis, pragmatinė ES interpretacija išlieka, išipareigojimai centrui praeina pro nacionalinių interesų prizmę. Sustiprėja valstybių pastangos daryti poveikį ES bendrai užsienio ir saugumo politikai, perkeliant nacionalinius interesus į ES lygį.

Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos europeizacijos procesas yra neatsiejamas nuo valstybės tapatybės konstravimo. Šiam procesui yra būdinga įtampa tarp tautinės valstybės tapatybės (išreiškiamos tilto, Vakarų civilizacijos placdarmo ir avanposto metaforomis) ir europinės tapatybės, kuri yra siejama su bendra politine kultūra bei integraciniais užsienio ir saugumo politikos tikslais. Viena vertus, kaip tautinės valstybės Estija, Latvija ir Lietuva pabrėžia savo išskirtinumą ir nacionalinio saugumo poreikius. Kita vertus, kaip Europos dalis jos kartu su kitomis ES valstybėmis siekia formuoti „normalumo“ sampratą tarptautiniuose santykiuose.

Tapusios ES narėmis, Baltijos valstybės sustiprino Rusijos sugrėsminimo retoriką, traktuodamos ją kaip nesaugią ir neprognuojamą valstybę. Jos, ypač Lietuva⁶¹, siekia įtikinti kitas ES valstybes, kad „ypatingas“ rusiškasis kelias į demokratiją bei jos užsienio politikos imperinės ambicijos kelia grėsmę ne tik Baltijos valstybėms, bet ir egzistuojančiai pasaulio tvarkai. Šiame kontekste Baltijos valstybių santykiai su Rusija gali būti vertinami kaip nuoseklus Europos normatyvinės galios, taikiomis priemonėmis plečiančios „normalios politikos“ erdvę, tapatybės įgyvendinimas. Būdamos aktyviomis ES naujos kaimynystės bei Rytų partnerystės politikos dalyvėmis, Baltijos valstybės ragina ES laikytis atvirų durų politikos kaimyninių šalių rytuose atžvilgiu, tokiu būdu konstruodamos savo kaip europietišku – demokratinių, civilizuoatų ir civilizuoančių – valstybių, *tikrujų* Europos normatyvinės galios ambasadorių, tapatybę.

Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politikos dvilypume tarsi iškreiptame veidrodyje atsispindi ES BUSP nenuoseklumas. ES ir šiandieną tebėra aiškiai „neidentifikuotas politinis objektas“⁶², besiblaškant tarp „Vestfalijos supervalstybės ir viduramžių imperijos“⁶³. Tam tikra prasme Baltijos valstybių užsienio ir saugumo politika yra nuoseklesnė negu Europos Sąjungos. ES kaimynystės politikoje jos pabrėžia ne pragmatinį, o normatyvinį aspektą, ragindamos rimtai traktuoti Europos vertybinius pagrindus.

2011 m. balandis

⁶¹ Šios Rusijos grėsmės akcentavimo tendencijos ypač aiškiai išreikštos prezidento Valdo Adamkaus ir Vytauto Landsbergio 2010–2011 metų interviu ir publikacijose.

⁶² Jacques Delors. Cituojama pagal: Zielonka J., *Europe as Empire: The Nature of the Enlarged European Union*, Oxford: Oxford University press, 2006, p. 4.

⁶³ Ten pat, p. 12 (Westphalian superstate and neo-medieval empire).